

جمعیت کشور در سال ۱۳۷۵ براساس داده‌های سازمان ثبت احوال کشور

ارژنگ امیرخسروی

طی دهسال گذشته جامعه ایران شاهد یکی از بزرگترین تحولات تاریخی جمعیت خود بوده است اهمیت این تحول بگونه ایست که با هیچ رویداد دیگر بعدازپیروزی انقلاب اسلامی قابل مقایسه نیست. می‌توان گفت که جامعه ایران در حالیکه درگیر و شاهد این تحول بوده است بدون اغراق ارزیابی درستی از ابعاد و آثار پیامدها و عمق این تحول پیدا نکرده است. حتی در سطوح تخصصی و روشنفکری نیز هنوز تردیدها و بهت زدگی‌ها و بی‌باوری‌ها برطرف نشده است، تا این نیروها با تامل بیشتر در مورد این تحول با تجزیه و تحلیل درست و علمی تبعات آن، پیشاپیش با نشان دادن زمینه‌های احتمالی انحرافات و آثار سوء و پیامدهای نگران کننده بتوانند جریان کارها را در مسیر درست هدایت کنند. عمده ترین دلیل این عقب ماندگی سرعت جریان تحولات جمعیتی و ضعف منابع تولید کننده آمارهای جمعیتی بوده است.

مطالب زیر بررسی مقدماتی و سطحی این تحولات است و می‌تواند در راستای خطوط پیشنهادی جهت توسعه نیازهای اطلاعاتی متناسب با این تحولات تلقی گردد، که از نظر کاربردی ضمن نشان دادن خلاء و کمبود های اطلاعاتی نیازهای احتمالی عمده را در بر می‌گیرد.

منابع عمده آمارهای جمعیتی کشور

دو سازمان عمده کشور یعنی سازمان ثبت احوال و مرکز آمار ایران متولی تولید آمارهای جمعیتی می‌باشند، که ذیلاً مورد بررسی قرار می‌گیرند.

الف - مرکز آمار ایران در راستای وظایف خود، اجرای سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن و نیز آمارگیری های جاری جمعیتی و غیر جمعیتی را بعهده دارد. این سازمان خود مولود سازمان ثبت احوال کشور است و در سال ۱۳۴۲ در اداره آمار عمومی سازمان ثبت احوال کشور شکل گرفت.

پس از جدائی از اداره آمار عمومی، مرکز آمار ایران معمولاً هر ده سال یک بار اقدام به اجرای سرشماریهای عمومی نموده است که نخستین آنها در سال ۱۳۴۵ و آخرین آنها در سال جاری بوده است.

اضافه می‌نماید که روش سرشماری در کلیه مقاطع روش دوزور بوده که امروزه اجرای آن به دلایل چند با دشواریهایی روبروست.

در حال براساس نتایج سرشماریهای انجام شده تعداد جمعیت کشور از سال ۱۳۳۵ تا سال ۱۳۶۵ به ترتیب زیر بوده است.

سال	جمعیت به میلیون نفر
۱۳۳۵	۱۸/۹
۱۳۴۵	۲۵/۳
۱۳۵۵	۳۳/۷
۱۳۶۵	۴۹/۴

آمارگیریهای جمعیتی دیگری توسط این مرکز انجام شده است که مرور همه آنها از حوصله بحث فعلی خارج است. ذیلاً تنها به دو مورد از آنها اشاره می‌گردد.

الف. آمارگیری سال ۱۳۷۰ (میان دوره‌ای)

در مورد نتایج این آمارگیری ارقام زیر از طرف خود مرکز آمار ایران اعلام گردید.

بیش از ۵۹ میلیون نفر
 ۵۸/۸
 ۵۸/۱
 ۵۵/۸

یادآور می‌شود که رقم نهایی یعنی ۵۵/۸ میلیون نفر توسط سازمان برنامه و بودجه در برنامه دوم عمرانی کشور به ۵۷/۲ میلیون نفر تعدیل گردید.

ب. آمارگیری سال ۱۳۷۳ که براساس آن جمعیت کشور ۵۹/۶ میلیون نفر اعلام شده است. در مورد سرشماری عمومی سال ۱۳۷۵ چون ارقام حاصله هنوز منتشر نگردیده است، از اشاره به آن تا انتشار نتایج خودداری می‌گردد.

ارزیابی آمارها

نکته حائز اهمیت دیگر که در مورد سرشماریهای عمومی نفوس و مسکن می توان گفت، این است که غالباً مردم بر این باورند که اطلاعات سرشماریها دقیق تر است، مبنای این باور هرچه بوده باشد، سازگاری نتایج حاصله با مبانی علمی شناخته شده می تواند اساس ارزیابی سلامت اطلاعات و آمارهای تولیدی بوده باشد. گفتنی است که در هر آمارگیری، یکی از فعالیت های عمده را، پیش بینی و طراحی سیستم های ارزیابی آمارهای گردآوری شده تشکیل می دهد. در عمل می توان انتظار بروز خطا در هریک از مراحل کاری تولید آمار در سطح کلان را داشت. از همین رو در طراحی و اجرای پروژه های آماری لزوماً توجه به برقراری سیستم ارزیابی کمیت و کیفیت آمارهای تولیدی مطرح می شود.

یادآور می شود که برای فعالیت های آماری و برآورد صفات تعیین شده در اهداف، حدود خطای معینی در نظر گرفته می شود که سطح مجاز آن عموماً نباید از ۲ درصد فراتر رود بلکه به هر اندازه که میزان خطای مجاز ناچیز باشد درستی اطلاعات از اعتبار علمی بیشتری برخوردار است و استفاده کننده می تواند با اتکاء به آنها در تحلیل خود حدود اعتماد نتایج را منظور نماید.

در مورد سرشماریهای انجام شده در کشور، ارزیابی های تحلیلی متکی به مشارکت در اجرا کمتر ارائه گردیده است.

نتایج محدود بازشماریها و ضرایب اصلاحی ناشی از آنها که در مورد سرشماریهای سالهای ۱۳۳۵ و ۱۳۵۵ بطور محدود منتشر گردیده است حاکی از کم شماری در سرشماریهاست.

ارزیابی های بیرون از سیستم گردآوری که توسط متخصصان امر ارائه شده است غالباً محدود به محاسبه شاخص های گزارش سن از قبیل شاخص های ویپل، مایرز، باشه و نیز شاخص نسبت جنسی و نظائر این ها بوده است.

در مورد سرشماری سال ۱۳۶۵ و به اتکاء اطلاعات سازمان ثبت احوال ارزیابی محدود ولی جدی تری بعمل آمده است و نشان می دهد که میزان کم شماری در گروه های سنی مختلف یکسان نیست و در برخی از گروه های سنی از جمله سنین کار میزان کم شماری بالا است، بنحویکه میزان کم شماری سال ۱۳۶۵ را تنها در شمارش دو گروه سنی بیش از یک میلیون نفر برآورد نموده اند، که خطای حاصله از دو درصد بسیار متجاوز است. اضافه کنم که کم شماری یا اضافه شماری در گروه های سنی جغرافیائی، جنسی، شغلی و غیره یکسان نیست و بنابراین برای اندازه گیری میزان خطا روش های متعددی ارائه گردیده است که فهرست کردن آنها از حوصله بحث فعلی خارج است.

دستگاه دوم تولید کننده آمارهای حیاتی سازمان ثبت احوال کشور است

این سازمان همزمان با ثبت رویداد های حیاتی اقدام به گرد آوری آمارهای حیاتی می نماید عملکرد این سازمان در سالهای ۱۳۲۰ تا ۱۳۵۲ بیانگر کم توجهی دولتها و دشواریهای دیگری است که از ابعاد قابل ملاحظه ای برخوردار است. این دوره که آغاز دگرگونی بنیادی در ثبت احوال محسوب میشود بدلیل ترک شرکت فرانسوی طرف قرارداد اصلاح سیستم ثبت احوال و عدم موفقیت امریکائی ها به نتیجه مطلوب نرسیده و بعد از انقلاب تا سال ۱۳۶۴ با وقفه روبرو بود. در سال ۱۳۶۴ مجدداً تلاشهایی جهت تجهیز سازمان ثبت احوال کشور آغاز گردید ولی در زمینه آمارها وضعیت سازمان ثبت احوال کشور به ارائه بیان کار محدود بود. بعد از سال ۱۳۶۹ تلاش های جدی در جهت بهبود کیفی و کمی آمارها آغاز گردید. که تداوم دارد. این تلاش هاضمن دستیابی به موفقیت های نسبی بدلیل کامل نبودن پوشش ثبت رویدادها و اصلاح فرمها هنوز هم با دشواریهایی روبرو است. در این راستا اخیراً سازمان ثبت احوال کشور با مساعدت مالی صندوق جمعیت سازمان ملل متحد اقدام به اجرای طرح پوشش کامل رویدادهای حیاتی نموده است. این طرح از نظر اجرایی طرح چند مرحله ایست بدین ترتیب که در سال اول ۳ استان، در سال دوم ۳ استان دیگر و در سال سوم ۴ استان را دربر می گیرد و به تدریج به کلی استانهای کشور تعمیم داده می شود. اتخاذ این رویه علاوه بر محدودیت منابع مالی معلول دیگر از قبیل نیاز به آموزش، کسب تجربه و اطمینان از حدود موفقیت و تأمین تجهیزات و تدارکات مورد نیاز بوده است.

مفهوم نرخ رشد

در برداشت عامیانه درک تفاوت بین رشد جمعیت و نرخ رشد جمعیت کمتر ملاحظه می شود ولی در محیط علمی بدیهی است که نمی توان تنها به بیان ساده نرخ رشد جمعیت اکتفا نمود، لذا توضیحات محدودی در زمینه نرخ رشد جمعیت ارائه می گردد.

اهم انواع نرخ رشد جمعیت که حسب مورد کاربرد داشته و متداول است ،

عبارتنداز:

۱. نرخ رشد جمعیت ایرانی
۲. نرخ رشد جمعیت تبعه ایران
۳. نرخ رشد جمعیت ساکن کشور
۴. نرخ رشد جمعیت داخل محدوده کشور

۵. نرخ رشد جمعیت ایرانی داخل کشور

۶. نرخ رشد طبیعی جمعیت

نرخ رشدهای یاد شده از نظر زمانی بر حسب موارد زیر محاسبه می‌شود:

۱. نرخ رشد میاندوره‌ای

۲. نرخ رشد سالانه

۳. نرخ رشد لحظه‌ای

باتوجه به معادله اساسی جمعیت که بصورت ساده زیر نوشته می‌شود:

$$P_t = P_0 + B - D + M - m$$

که در آن:

P_t = جمعیت زمان مورد نظر

P_0 = جمعیت سال پایه

B = تعداد متولدین بین ساله پایه و زمان محاسبه

D = تعداد مرگ و میرهای رویداده در فاصله زمانی یاد شده

M = برون کوچی یا مهاجرت بین‌المللی از داخل به خارج کشور

m = درون کوچی یا مهاجرت خارجیان به داخل کشور

می‌توان جمعیت سال مورد نظر و بر مبنای آن نرخ رشد جمعیت را محاسبه نمود. این روش اساساً

مبتنی بر اطلاعات ثبتی است. اگر موقتاً از برون کوچی و درون کوچی صرف‌نظر کنیم،

خواهیم داشت:

$$\Delta P = P_t - P_0 = B - D$$

با تقسیم طرفین تساوی به جمعیت میاندوره‌ای (P) خواهیم داشت.

$$\Delta P/P = B/P - D/P = b - d = r$$

که نشان‌دهنده نرخ رشد طبیعی جمعیت است. بدیهی است که در رابطه ساده فوق درستی ارقام B ، D و

P بیانگر درستی نرخ رشد محاسبه شده است برعکس به هراندازه که ارقام یاد شده دور از واقع باشند

نتیجه حاصله از اعتبار علمی فاصله خواهد داشت.

در صورتی که ارقام ثبتی از اعتبار و سلامت کافی برخوردار نباشند ولی نتایج سرشماریها بیانگر

درستی شمارش جمعیت بوده باشد می‌توان از روابط ریاضی زیر و نظایر آنها برای محاسبه نرخ رشد میان دوره‌ای جمعیت استفاده نمود.

$$P_t = P_0(1+r)^t$$

$$P_t = P_0 \cdot e^{rt}$$

که رابطه اول یک رابطه تصاعد هندسی و رابطه دوم یک رابطه نمائی است. در هر دو رابطه ریاضی یادشده فرض بر این است که نرخ رشد جمعیت در فاصله دو مقطع زمانی منظور شده در محاسبه ثابت بوده باشد در عمل تحقق چنین پدیده‌ای امری نادر محسوب می‌شود. علی‌ایحال با استفاده از رابطه اول نرخ رشد جمعیت کشور در فاصله سالهای ۱۳۵۵ تا ۱۳۶۵ بالغ بر ۳/۹۴ درصد درسال محاسبه گردید. بدیهی است که در محاسبه نرخ رشد یاد شده به نکات زیر توجه نشده است:

۱. ارزیابی و اصلاح تعداد جمعیت سال ۱۳۵۵ کشور

۲. ارزیابی و اصلاح تعداد جمعیت سال ۱۳۶۵ کشور

۳. تعیین دقیق فاصله زمانی دو سرشماری

۴. تغییر تعاریف

۵. تغییر روش اجرا

۶. تغییر محدوده جغرافیایی

توضیحاً یادآور می‌شود که سرشماری عمومی سال ۱۳۵۵ کشور در آبانماه همان سال اجرا شده است درحالی‌که سرشماری سال ۱۳۶۵ در مهر ماه انجام شده است. علاوه براین در اجرای سرشماری سال ۱۳۵۵ از مامور استفاده شده، درحالی‌که در سرشماری سال ۱۳۶۵ از دانشجویان کمک گرفته شد. همچنین باید توجه داشت که هرچند هر دو سر شماری با روش ((دوژور)) انجام شده است. ولی مبنای نوشتن پاسخهای مربوط به خصوصیات اعضاء خانوار در دو سرشماری یکسان نبوده است بدین مفهوم که در سرشماری سال ۱۳۵۵ پاسخهای اظهاری پاسخگو در پرسشنامه‌ها درج می‌شده است. درحالی‌که درسال ۱۳۶۵ با استفاده از شناسنامه و اسناد دولتی دیگر خصوصیات افراد از اسناد به فرم‌ها منتقل گردید. لذا پاسخهای دریافتی از رده اطلاعات اثباتی یا اسنادی بوده است.

علاوه بر اینها محدوده جغرافیایی دو سرشماری یکسان نبوده است و در سرشماری سال ۱۳۶۵ بخشهایی از کشور در اشغال بیگانه قرار داشته است. مجموعه تفاوت‌های یاد شده و عدم رعایت موازین علمی در محاسبه نرخ رشد میاندوره‌ای جمعیت داخل کشور بین دو مقطع زمانی یاد شده موجب گردید تا نرخ رشد اعلام شده برای جمعیت یعنی ۳/۹۴، مورد مناقشه متخصصان و صاحب نظران

اطلاعات جمعیتی قرار گیرد. و تعدادی از اساتید و محققان نرخ رشد یادشده را قبول نکردند. بررسی های بعمل آمده نشان میدهد که نتایج سرشماری سال ۱۳۶۵ کل کشور بر خلاف انتظار با کم شماری همراه گردیده است. که این کم شماری بویژه در سنین کار مشهود است. در این زمینه علاقمندان می توانند به فصلنامه های شماره ۱۳ و ۱۴ جمعیت مراجعه نمایند. به عنوان مثال جمعیت ایرانی کشور در سال ۱۳۶۵ طبق اطلاعات ثبت احوال بالغ بر ۵۰/۲۶۰/۳۶۴ نفر بوده است (طبق سرشماری این رقم ۴۹/۴ میلیون نفر جمعیت ایرانی و غیرایرانی است).

اگر تعداد خارجیان مقیم کشور را در سال ۱۳۶۵ بالغ بر ۱/۴۰۰/۰۰۰ نفر بدانیم، براساس تولدها و مرگ های رخ داده در سالهای بعد می توانیم جمعیت کشور را سال به سال محاسبه نموده و براساس آن نرخ رشد جمعیت را محاسبه کنیم.

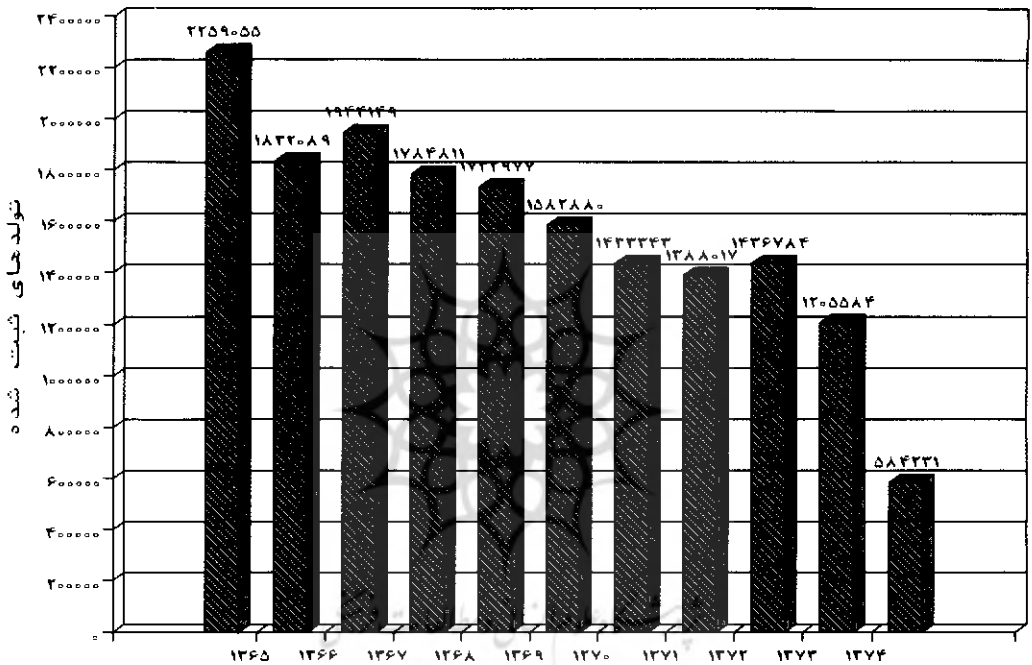
بر اساس آمارهای موجود ثبت تولد در سالهای ۱۳۶۵ تا شش ماهه اول سال ۱۳۷۵ به ترتیب زیر بوده است:

تعداد تولدهای ثبت شده برحسب سال

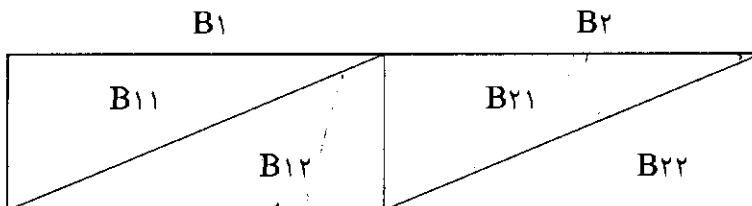
سال	تولدهای ثبت شده
۱۳۶۵	۲/۲۵۹/۰۵۵
۱۳۶۶	۱/۸۳۲/۰۸۹
۱۳۶۷	۱/۹۴۴/۱۴۹
۱۳۶۸	۱/۷۸۴/۸۱۱
۱۳۶۹	۱/۷۳۲/۹۷۷
۱۳۷۰	۱/۵۸۲/۸۸۰
۱۳۷۱	۱/۴۳۳/۳۴۳
۱۳۷۲	۱/۳۸۸/۰۱۷
۱۳۷۳	۱/۴۳۶/۷۸۴
۱۳۷۴	۱/۲۰۵/۵۸۴
نیمه اول سال ۱۳۷۵	۵۸۴/۲۳۱

که در نمودار شماره ۱ نشان داده شده است.

تعداد تولدهای ثبت شده برحسب سال

با استفاده از دیاگرام زیر که تنها برای تولدها رسم شده است، می‌توان افزایش طبیعی جمعیت از میانه هر سال تا میانه سال دیگر را به وسیله تولدها و مرگها به دست آورد.

که در نتیجه افزایش جمعیت کشور از طریق تولدهای نیمه دوم سال تا پایان نیمه اول سال بعد و کاهش آن در اثر مرگ و میرها بصورت زیر خواهد بود:

تولد و مرگها از میانه سال تا میانه سال بعد

مرگ	تولد	سال
۴۷۸/۵۷۳	۲/۰۴۵/۵۷۲	۱۳۶۵-۱۳۶۶
۴۹۱/۲۵۸	۱/۸۸۸/۱۱۹	۱۳۶۶-۱۳۶۷
۵۰۳/۶۱۷	۱/۸۶۴/۴۸۰	۱۳۶۷-۱۳۶۸
۵۱۴/۹۱۵	۱/۷۵۸/۸۹۴	۱۳۶۸-۱۳۶۹
۵۲۵/۲۰۲	۱/۶۵۷/۹۲۸	۱۳۶۹-۱۳۷۰
۵۳۴/۰۴۸	۱/۵۰۸/۱۱۱	۱۳۷۰-۱۳۷۱
۴۹۳/۷۶۶	۱/۴۱۰/۶۸۰	۱۳۷۱-۱۳۷۲
۵۰۱/۲۹۸	۱/۴۱۲/۴۰۰	۱۳۷۲-۱۳۷۳
۵۰۸/۰۲۱	۱/۳۲۱/۱۸۴	۱۳۷۳-۱۳۷۴
۵۱۳/۵۸۹	۱/۱۸۷/۰۲۳	۱۳۷۴-۱۳۷۵
۵/۰۶۴/۲۸۷	۱۶/۰۵۴/۳۹۱	جمع کل

یادآور می‌شود که میزان مرگ و میر سنوات اخیر بر مبنای اجرای طرح پوشش در شش استان کشور محاسبه شده است که نشان میدهد میزان مرگ و میر ۸/۲ در هزار است این درحالیست که مرکز آمار ایران نرخ یاد شده را ۸/۳ در هزار اعلام داشته است و وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی ۴/۵ در هزار بر آورد نموده.

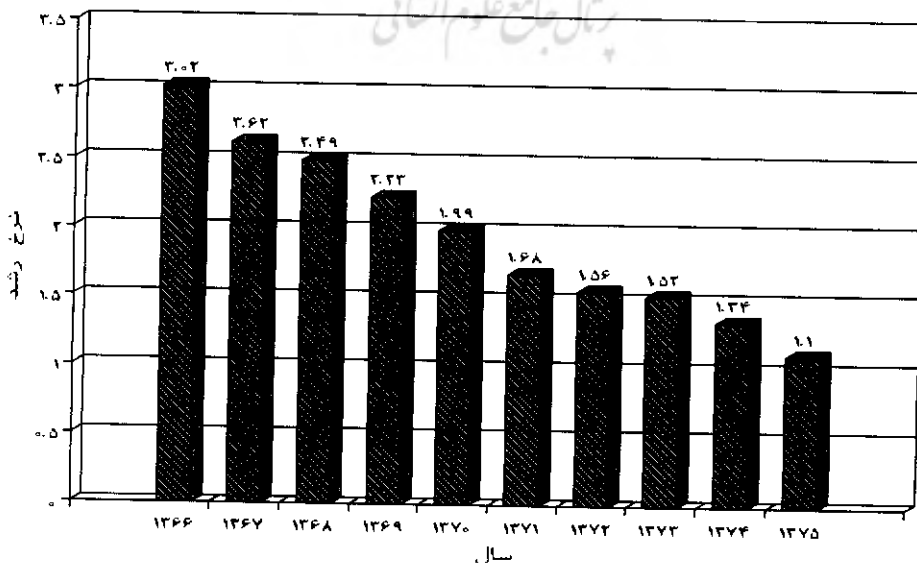
با توجه به ارقام فوق جمعیت ایرانی کشور بدون احتساب افراد فاقد ورقه هویت یعنی کسانی که تا کنون برای دریافت شناسنامه اقدام نکرده اند و اسناد بلامتکلیف به صورت زیر درخواهد آمد:

نرخ رشد طبیعی جمعیت برای افراد دارای سند سجلی برحسب سال

سال	جمعیت ایرانی دارای سند	نرخ رشد
۱۳۶۶	۵۱/۸۲۷/۳۶۳	۳/۰۲
۱۳۶۷	۵۳/۲۲۴/۲۲۴	۲/۶۲
۱۳۶۸	۵۴/۵۸۵/۰۸۷	۲/۴۹
۱۳۶۹	۵۵/۸۲۹/۰۶۶	۲/۲۳
۱۳۷۰	۵۶/۹۶۱/۷۹۲	۱/۹۹
۱۳۷۱	۵۷/۹۳۵/۸۵۵	۱/۶۸
۱۳۷۲	۵۸/۸۵۲/۷۶۶	۱/۵۶
۱۳۷۳	۵۹/۷۶۳/۸۶۸	۱/۵۲
۱۳۷۴	۶۰/۵۷۷/۰۳۱	۱/۳۴
۱۳۷۵	۶۱/۲۵۰/۴۶۵	۱/۱

نمودار شماره ۲ نوسانات نرخ رشد طبیعی جمعیت را نشان می‌دهد.

نرخ رشد طبیعی جمعیت دارای
سند سجلی برحسب سال

بدیهی است که ارقام فوق قطعی نبوده و نیازمند تصحیحات دیگری است.

مثلاً در مورد جمعیت داخل کشور ارقام زیر باید به جمعیت دارای سند سجلی جدید اضافه گردند.

۱. حدود ۱/۴۰۰/۰۰۰ نفر بابت خارجیان مقیم کشور اعم از افغانی و عراقی.

۲. حدود ۴۵۰/۰۰۰ نفر فاقدین سند سجلی براساس الگوی ثبت.

۳. حدود ۶۰۰/۰۰۰ نفر بابت ۱۲ درصد اسناد بلا تکلیف و تفاوت احتمالی در نرخ مرگ و میر.

که جمعاً بالغ بر ۲/۴۵۰/۰۰۰ نفر می گردند. اضافه می نماید با افزودن ارقام فوق جمع جمعیت کشور به ۶۳/۷۰۰/۴۶۵ تن بالغ می گردد. جهت محاسبه دقیقتر نرخ رشد جمعیت ضروریست که تولد خارجیان داخل کشور اعم از مجاز و غیرمجاز به تعداد متولدین اضافه گردد. همچنین مرگ و میر آنها بر تعداد مرگ و میرهای حساب شده فوق افزوده گردد.

نکته حائز اهمیت این است که براساس شناسنامه های صادره جمعیت ایرانی در سال ۱۳۷۵ بالغ بر ۶۴/۱ میلیون نفر بوده است که بخشی از آنها پس از تعویض شناسنامه ایران را ترک گفته اند البته این عده بجز کسانی است که قبلاً از کشور مهاجرت کرده اند و تاکنون برای تعویض شناسنامه خود اقدام نکرده اند.

در هر حال ارقام فوق نشان می دهند که اولاً نرخ رشد جمعیت سال به سال در تغییر است ثانیاً قدر مسلم این است که نرخ رشد سال ۱۳۷۵ کشور از ۱/۵ درصد کمتر است و بالاخره نرخ رشد میان دوره ای جمعیت حدود ۲ درصد در سال بوده است.

در حال حاضر منابع مولد آمارهای جمعیتی ارقام متفاوتی اعلام می دارند که تفاوت آنها با یکدیگر قابل ملاحظه است. این امر در یک برنامه ریزی علمی موجبات بروز مشکلات جدی در فعالیت دستگاههایی چون سازمان برنامه و بودجه، وزارتخانه های بازرگانی، کشاورزی، مسکن و شهرسازی، آموزش و پرورش، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی و... خواهد گردید.

تردید نیست که برآورد سازمان ملل از جمعیت کشور در حال حاضر بسیار بیشتر از تعداد واقعی آن می باشد. همچنین ارقام اعلام شده برخی از دستگاههای مولد آمار کمتر از تعداد واقعی است.

با توجه به تفاوت های مشهود در ارقام جمعیتی منابع آماری شایسته است که دستگاههای تولیدکننده و استفاده کننده آمار بدون تعصب دستگاهی و در یک محیط علمی با شرکت صاحب نظران و اتخاذ یک روش علمی قابل قبول در مورد اصلاح آمار جمعیت و دستیابی به رقم مطمئن تلاش مجددی به عمل آورند. همکاری دستگاههایی چون وزارتخانه های امور خارجه، کشور، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، علوم و آموزش عالی، مرکز آمار ایران و سازمان ثبت احوال کشور می تواند به تحقق این هدف مساعدت نماید.